

Martyno Liudviko Rėzos *Prutena*: tarp Tėvynės ir tėviškės

ALINA KUZBORSKA

Varmijos ir Mozūrų universitetas Olsztynė / University of Warmia and Mazury
(Uniwersytet Warmiński-Mazurski w Olsztynie)

<https://ror.org/05s4feg49>

alina.kuzborska@uwm.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-8234-8139>

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariami dar mažai nagrinėti Martyno Liudviko Rėzos dviejų tomų originaliosios poezijos rinkiniai *PRUTENA, oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen* (*PRUTENA, arba prūsų liaudies dainos ir kiti tėvynės eilėraščiai*, 1809) ir *PRUTENA, oder vaterländische Lieder und Dichtungen* (*PRUTENA, arba tėvynės dainos ir eilės*. 1825)¹. Abiejuose rinkiniuose pasitelkiama Johanno Gottfriedo Herderio „liaudies dainų“ samprata, numatanti, kad liaudies kūryba ir originalioji poezija gali atskleisti tautos genijų. *Prutenoje* išryškėja autoriaus pasirengimas intelektualiniam darbui, jo išsilavinimas, anų laikų vokiečių ir pasaulinės literatūros įtaka. Rėza dirbo dviejų kultūrų labui, buvo atsidavęs lietuvių kalbos gynėjas, ėjo aukštas pareigas Evangelikų Liuteronų Bažnyčioje ir Karaliaučiaus universitete. Jis priklausė Prūsijos intelektualiniam elitui, kuriam iš esmės ir buvo skirti jo vokiški eilėraščiai.

Vokiečių kalboje vartojama dviguba „tėvynės“ samprata (*Heimat* ir *Vaterland*) atsiskleidžia rinkinių pavadinimuose, ją liudija ir pačiuose tekstuose išdėliojami akcentai. Poetiniai kūriniai, apibūdinami būdvardžiu *vaterländisch*, implikuoja sąsajas su vokiškomis – Prūsijos valdžios, karaliaus, oficialiosios Evangelikų Liuteronų Bažnyčios – kultūrinėmis vertybėmis, o štai *prutenisch* reikštų baltiškųjų protėvių –

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą „Prūsijos Lietuvos literatūra (XIX a. – XX a. pradžia): sava netapus lietuvių literatūros dalis“ (sutarties Nr. S-MIP-22-14).

Received: 15/09/2024. **Accepted:** 25/11/2024.

Copyright © 2024 Alina Kuzborska. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

prūsų bei anų laikų lietuvininkų – gyvenimo būdą ir kultūrą jų pačių tėviškėje, Prūsų Lietuvoje. Remiantis Leono Gineičio įvestu terminu, galima pasakyti, kad *Prutenoje* labiau negu kituose Rėzos darbuose išryškėja jo „prūsiškas patriotizmas“.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *Prutena*; Borussia; Vaterland, tėvynė; Heimat, tėviškė; daina; bukolika; idilė; Liudvikas Rėza; Johannas Gottfriedas Herderis.

Martynas Liudvikas Rėza (1776–1840) daugumos lietuvių siejamas su lituanistine veikla Karaliaučiuje, Rytų Prūsijoje. Kultūrinėje atmintyje gyvos bendros žinios apie Kuršių nerijoje, kopų smėlio užpustytame Karvaičių kaime, gimusį Kristijono Donelaičio *Metų* ir prūsų lietuvių dainų leidėją bei vertėją. Milžinišką lituanistinį kūrybinį darbą Rėza derino su pareigomis: jis buvo Karaliaučiaus universiteto profesorius, kelis kartus išrinktas rektoriumi, Lietuvių kalbos seminaro vadovas, teologas, Evangelikų Liuteronų Bažnyčios kunigas, vadinasi, aukšto rango Prūsijos karaliaus valdininkas. Kaip teologas ir filologas, jis rūpinosi nauju lietuviškos Biblijos leidimu. Be oficialaus, tarnybinio bei mokslinio gyvenimo, Rėza turėjo dar vieną – literatūrinį: kadangi pats buvo poetas (ir vertėjas į vokiečių kalbą), daugiausia rašė vokiškai, savo apšviestuosios aplinkos ir įgyto išsilavinimo kalba. Lituanistinis Rėzos paveldas, jo teologiniai darbai, taip pat folkloristinis triūsas prie lietuvių liaudies dainų atsiskleidė tik XXI amžiuje, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkei dr. Liucijai Citavičiūtei 2011 m. pradėjus leisti jo *Raštus*².

Rėzos ir vėlesnių vertėjų dėka Donelaitis XIX a. išgarsėjo tarp vokiečių skaitytojų³, o XX a. dėl Donelaičio kaip lietuvių literatūros pirmtako šlovės

² Martynas Liudvikas Rėza, *Raštai*, t. 1: *Lietuviškos Biblijos rengimas*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011; Idem, *Raštai*, t. 2: *Traktatai: Krikščionybės istorija Lietuvoje ir Prūsijoje*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013; Idem, *Raštai*, t. 3: *Filologija, teologija, filosofija*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018; Idem, *Raštai*, t. 4: *Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimas*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014; Idem, *Raštai*, t. 5: *Prūsijos lietuvių dainos*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018; Idem, *Raštai*, t. 6: *Archyvų tyrimas. Laiškai. Recenzijos*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020.

³ Alina Kuzborska, „Eine doppelte Rezeption: Christian Donalitus versus Kristijonas Donelaitis“, in: *Ostpreußen – Westpreußen – Danzig. Eine historische Literaturlandschaft*, hrsg. von Jens Stüben, München: R. Oldenbourg Verlag, 2007, p. 259–284; Idem, „200 Jahre Übersetzungsgeschichte der *Metai* von Kristijonas Donelaitis: von Rhessa bis Schneider“, in: *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, 2018, t. 26, p. 207–230.

Rėza tapo žinomas Lietuvoje, jam skirta išsami Albino Jovaišo parengta monografija⁴. 2023 m. Antano A. Jonyno vertimas atskleidė skaitytojams ir poetinį Rėzos talentą⁵. Šiuo metu Lietuvių literatūros ir tautosakos institute ruošiamas septintas jo *Raštų* tomas, apimsiantis abu vokiškai parašytus *Prutenos* tomus bei kitur spausdintus Rėzos eilėraščius. Rėzos rinkiniai bendru pavadinimu *Prutena* buvo aptariami retai. Išsamiausių vokiškų eilėraščių analizę pateikė Jovaišas penktame monografijos skyriuje⁶. Rėzą kaip poetą Rytų Prūsijos literatūros istorijoje pristato Helmutas Motekatis, mini ir kitus jo nuopelnus⁷.

Rėzos poezijos pirmasis tomas pavadintas *PRUTENA, oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen (PRUTENA, arba Prūsijos liaudies dainos ir kiti tėvynės eilėraščiai)*, o antrasis – *PRUTENA, oder vaterländische Lieder und Dichtungen (PRUTENA, arba tėvynės dainos ir eilės)*⁸.

Pirmas tomas pasirodė 1809 m. Heinricho Degeno spaustuviėje su pastaba paaiškinimuose knygos pabaigoje, kad leidinys bus tęstinis. Jeigu publikos bei gerbėjų nuomonė būsianti palanki, autorius galėsiantis ryžtis sudaryti antrą tomą iš surinktų dainų, nepatekusių į pirmąjį:

Ob meine Arbeit nicht ganz zwecklos und unglücklich gewesen ist, muss ich dem Urtheil des Publikums und der Kenner bescheiden anheimstellen, deren gütige Nachsicht mich bestimmen wird, ob eine ähnliche Auswahl annoch vorrätthiger und gesammelten Dainos, in einem zweiten Bändchen künftig folgen dürfte.⁹

Ar mano darbas nėra visiškai beprasmis ir nepavykęs – turiu kukliai palikti spręsti skaitytojams ir žinovams, nuo kurių malonaus atleidumo priklausys, ar atrinkęs turimų ir surinktų dainų ateityje parengsiu antrąjį panašų tomelį.

⁴ Albinas Jovaišas, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969.

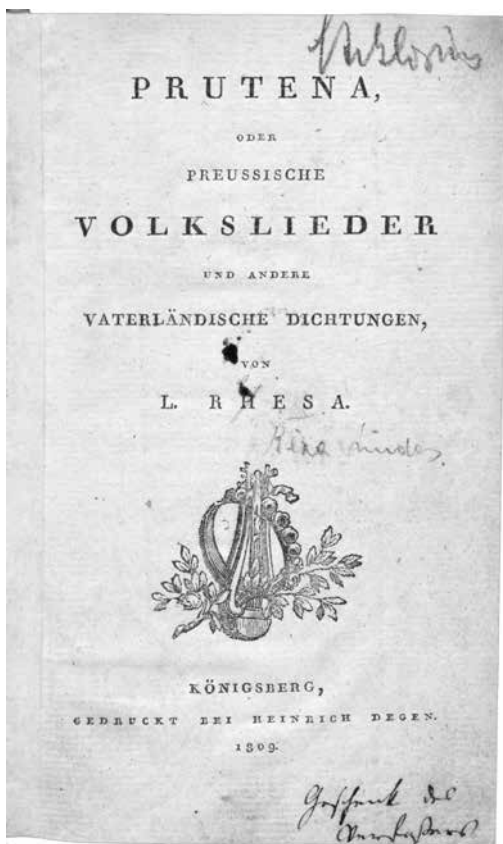
⁵ Liudvikas Rėza, *Prutena*, sudarė Liucija Citavičiūtė, iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023.

⁶ Albinas Jovaišas, *op. cit.*, p. 185–227.

⁷ Helmut Motekat, *Ostpreussische Literaturgeschichte mit Danzig und Westpreussen 1230–1945*, München: Schild-Verlag, 1977, p. 224. Autorius mini tik pirmą *Prutenos* tomą, išvardija, jo manymu, svarbiausius Rėzos eilėraščius („Elegie auf Immanuel Kant“, „An Simon Dach“, „Epitaphisches Wort für J. C. Kraus“) bei 13 liaudies dainų.

⁸ L[udwig] Rhesa, *PRUTENA, oder preussische VOLKSLIEDER und andere vaterländische Dichtungen*, Königsberg: Heinrich Degen, 1809; Idem, *PRUTENA, oder vaterländische Lieder und Dichtungen*, Zweiter Theil, Königsberg: Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerei, 1825.

⁹ Ludwig Rhesa, „Anmerkungen“, in: L[udwig] Rhesa, *PRUTENA, oder preussische VOLKSLIEDER*, p. 167.

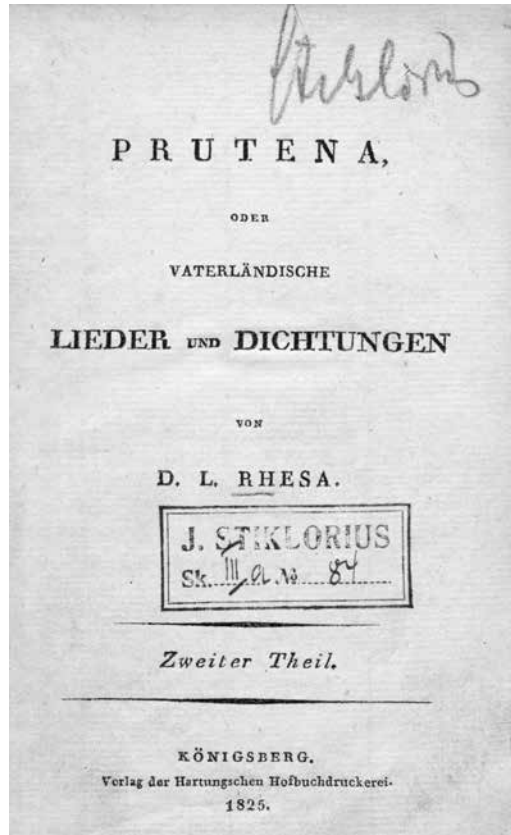

1 pav. Liudviko Rėzos eilėraščių rinkinio *Prutena* pirmojo tomelio antraštė: *PRUTENA, oder preussische Volkslieder und andere vaterländische Dichtungen* von L. Rhesa, Königsberg: gedruckt bei Heinrich Degen, 1809.

Tik 1825 m., po 16 metų, karališkųjų spaustuvininkų Hartungų įstaigoje išėjo antrasis rinkinio tomas. Akivaizdu, kad veikalą autorius ilgai gludino, turėjo daug medžiagos ir idėjų, tik jas greitai realizuoti sutrukdė kiti darbai, pareigos bei karas. Beje, tais pačiais metais (1825) Rėza išleido savo surinktų ir į vokiečių kalbą išverstų *Dainų*¹⁰ rinkinį. Tai reiškia, kad prie dviejų knygų – antrosios *Prutenos* dalies ir *Dainų* – dirbo paraleliai. O tai buvo du skirtingi kūriniai, gal net rašyti skirtingai publikai. Juos, be abejo, bus paveikęs didis autoritetas – Johannas Gottfriedas Herderis (1744–1803), įvairių pasaulio tautų dainų leidėjas, literatas ir filosofas, „Audros ir veržimosi“ (vok. *Sturm und Drang*) judėjimo įkvėpėjas.

¹⁰ L[udwig] J[edemin] Rhesa, *Dainos oder Litthauische Volkslieder*, gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Professor d. Theol. und Dir. des Litthauischen Seminars auf d. Universität zu Königsberg. Nebst einer Abhandlung über die litthauischen Volksgedichte, Königsberg: Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerei, 1825.

2 pav. Liudviko Rėzos
eilėraščių rinkinio *Prutena*
antrojo tomelio antraštė:
*PRUTENA, oder vaterländische
Lieder und Dichtungen*
von D. L. Rhesa. *Zweiter Theil*,
Königsberg: Verlag
der Hartungschen
Hofbuchdruckerei, 1820.

Abiejuose *Prutenos* tomuose yra „lietuviškų liaudies dainų“, nors knygoje jos sudaro mažumą. Pirmame tome spausdinama 12 lietuviškų ir viena varmiška daina, antrame tome – 9 lietuviškos ir viena sembiška daina¹¹. Dauguma eilėraščių – originali Rėzos kūryba. Lietuvių dainų publikavimą pirmame

¹¹ Savo vokiškiems tekstams, pavadinantiems dainomis, Rėza priskiria nevienodus žanrinius apibūdinimus. Pavyzdžiui, „Der versunkene Brautring“ („Nuskendęs žiedas“), „Mila“ („Mila“), „Elwa und Selmis“ („Elvė ir Selmis“), „Des fernen Schiffers Lied“ („Jūreivio daina“) ir dauguma kitų vadinami tiesiog *Eine littausche Daina* – lietuviškomis dainomis. Antrame tome kelių tekstų pavadinimuose vartojamas žodis *Volkslied*: „Der Lindentanz. Samländisches Volkslied“ („Liepų šokis. Sembos liaudies daina“), „Winter-Mai und Sommer-Schnee. Lith. Volkslied“ („Žiemos gegužis ir vasaros sniegas. Lietuvių liaudies daina“) ir „Der Hirtenknabe. Litth. Volkslied“ („Piemenėlis. Lietuvių liaudies daina“). Atrodo, kad toks skirstymas nėra atsitiktinis. *Prutenos* „dainos“ – tiesiog paties Rėzos sukurti kūriniai, kadangi čia aptinkame jau iš kitų eilėraščių pažįstamus herojus: Elmą arba Elwą ir Selmį. O eilėraščius su priedašu *Volkslied* galime laikyti laisvu liaudies dainų vertimu. „Lietuvių“, „sembiška“ arba „varmiška“ dainos – tai nurodymas į Prūsijos vietas, kuriose Rėza sėmėsi motyvų.

tome, išleistame 1809 m., galima aiškinti Rėzos noru parodyti apsišvietusiems vokiečiakalbiams skaitytojams, kad dainos žanras tebegyvuoja, kad jis nemirė Herderiui išleidus savo garsųjį *Liaudies dainų* (vok. *Volkslieder*) rinkinį, vėliau pavadintą *Tautų balsai dainose* (vok. *Stimmen der Voelker in Liedern*, 1778–1779)¹². Atvirksčiai, jis, Rėza, esąs tos tradicijos tęsėjas. Tačiau 1825 m., leisdamas antrąjį *Prutenos* tomą ir savo *opus magnum* – *Dainų* rinkinį, *Prutenoje* jis vis dėlto publikuoja ir lietuvių dainas. Kodėl?

Spėtume, kad jis norėjo užtikrinti autorinį nuoseklumą, konceptualią dviejų tomų vienovę. Beje, būtent *Prutenoje*, o ne *Dainų* rinkinyje Rėza pritaikė herderišką strategiją – kaip ir Herderis, šalia įvairių tautų liaudies dainų jis publikavo konkrečių autorių eilėraščius. Herderis taip darydamas vokiečių liaudies kūrybiniam genijui priskyrė Simono Dach, Johanno Wolfgango Goethe'ės, Matthiaso Claudiuso ir kitų poetų eilėraščius, o prie anglų dainų pridėjo daug Williama Shakespeare'o, kuriuo žavėjosi visą gyvenimą, eilių. Šalia minėtųjų vokiečių ir anglų, Herderis išvertė ir publikavo lietuvių, latvių, estų, škotų, grenlandų, suomių, prancūzų, graikų, skaldų ir kitų tautų dainų. Jo *Dainų* leidinį lygindami su Rėzos *Prutena* pastebėtume atvirksčią proporciją: Herderio knygoje vyrauja liaudies dainos, originališios kūrybos su nurodyta autoryste pateikiama šiek tiek mažiau, o štai Rėzos knygoje didžiąją dalį sudaro jo paties eilėraščiai – „(liaudies) dainų žanrui priskirtini tekstai“ teuzima vos ketvirtadalį. Jaunasis Herderis, kaip „Audros ir veržimosi“ ideologas, norėjo parodyti pasauliui įvairių tautų liaudies kūrybos genijų. Rėzos intencijos buvo panašios: *Prutenoje*, kaip ir *Dainose*, jis pristatė vien mažos pasaulio dalies, savo tėviškės Prūsų Lietuvos, liaudies dainas ir sukūrė dvejoją savo tėvynės portretą. Viena vertus, tai buvo oficialioji, ideologinė, jau vokiška tapusi Prūsija, kurią Rėza nusako žodžiu *vaterländisch*, kita vertus – privati, sava, vietinė, į senesnę istoriją atsigrėžusi prūsiška bei baltiška *Borussia*¹³ ir anų laikų Prūsų Lietuva, apibūdintina kaip *prutenisch*, implikuojant „mažąją tėvynę“, vokiškai vadinamą *Heimat*.

Rėzos laikais jau buvo įvykęs mentalinis ir formalus dviejų Prūsijų – Vokiečių ordino nukariautos baltiškų genčių, prūsų ir lietuvių, žemės

¹² Johann Gottfried Herder, *Volkslieder*, d. 1, Leipzig: Weygandsche Buchhandlung, 1778; Idem, *Volkslieder. Nebst untermischten andern Stücken*, d. 2, Leipzig: Weygandsche Buchhandlung, 1779.

¹³ *Borussia, Prussia* – lotyniški Prūsijos pavadinimai, vartoti iki XIX a.

(vok. *Prußenland*) ir vokiečių administruojamos Prūsijos karalystės (vok. *Königreich Preußen*) – susijungimas. Jau nuo Reformacijos laikų ėmė keistis požiūris į vietinius gyventojus, Prūsijos autochtonus – prūsus bei lietuvius, jiems buvo suteiktos galimybės melstis ir mokytis savo gimtąja kalba. Prisi-minkime lietuviškąjį (1547) ir tris prūsiškus katekizmus (1545, 1545, 1561). Prūsų lietuviai išnaudojo šitą istorinę galimybę: po pirmos knygos išėjo lie-tuviški giesmynai bei Biblijos leidimai, gramatikos, žodynai ir kita literatūra, paruošusi dirvą grožinei literatūrai.

Prūsų genties istorija buvo kitokia. Jie nesukūrė raštijos, priešingai – asi-miliavosi su kitomis Prūsijos kunigaikštystės, vėliau karalystės, tautomis, ir jų buvimą galiausiai liudijo vien krašto pavadinimas. Rėzos laikais tai buvo Prūsija be prūsų, tik su Prūsijos lietuviais, tam tikru būdu atstovaujančiais – pagerbiant baltiškąją praeitį ir dabartį – išnykusiems prūsams. Tačiau oficia-lijoje istoriografijoje jau nuo XVI a. prūsai buvo įvardijami „protėviais“, au-tochtonais, pirmaisiais krašto gyventojais, o Kryžiuočių ordinas buvo kartais vaizduojamas kritiškai – kaip katalikiškas darinys pagoniškame krašte.

Tokia Rėzos laikysena atliepė Rytų Prūsijos inteligentijos nuostatas. Pir-mame Donelaičio *Metų* leidinyje, kaip ir kituose lituanistiniuose kūriniuose, įskaitant 1825 m. *Dainas*, Rėza pasirašė dviem vardais – Liudvikas Gedimi-nas. *Prutenos* pirmo tomo viršelyje figūruoja L. Rėza (tik Liudvikas), antro tomo – D. L. Rėza (daktaras Liudvikas Rėza). Taip jis pabrėžė savo oficialią poziciją – knygos liudijo lietuvių kilmės inteligento, Karaliaučiaus universi-teto dėstytojo ir Evangelikų Liuteronų Bažnyčios tarnautojo santykį su tė-vyne. Beje, karališkoji Prūsija Rėzos laikais buvo atskiras, vienas iš daugelio dar nesuvienytos Vokietijos kraštų. Laiške Goethe’ei, pridėtame prie *Dainų* rankraščio, Rėza prašė Veimare gyvenančio „poetų kunigaikščio“ įvertinimo ir trumpos rekomendacijos, taip pat – rasti jam leidėją Vokietijoje (vok. *in Deutschland*), kadangi Prūsijoje (vok. *in Preußen*) knygų leidimas kainuojaš dvigubai. Tame pat laiške Rėza informavo Goethe’ę, kad visus savo lietuviškus spaudinius, tokius kaip Donelaičio *Metai*, *Prutena* ir *Pastabos apie lietuvišką Bibliją*, jis leido savo lėšomis.

Was ich bisher in litthauischen Sachen habe drucken lassen, wie Donaleits Jahreszeiten, Prutena, Bemerkungen über die litthauische Bibel, ist auf meine Kosten gedruckt worden. Die Kosten sind aber, wie mich Kenner versichern,

in Deutschland um die Hälfte geringer, und die Verleger dort williger und erkenntlicher, wie in Preußen.¹⁴

Ką iki šiol esu parengęs iš lietuviškųjų dalykų – Donelaičio *Metus, Pruteną, Pastabas lietuviškai Biblijai*, – išspausdinau savo paties lėšomis. Tačiau išlaidos Vokietijoje, kaip man tvirtina žinovai, esančios per pusę mažesnės, o leidėjai ten palankesni ir sukalbamesni negu Prūsijoje.

Prutenos pirmos dalies pirmame paaiškinyje Rėza publikuoja išsamų ekskursą, pavadintą „Daina“, ir įtvirtina šią lietuvišką sąvoką tarp vokiečių skaitytojų. Neilgame tekstelyje galima pajusti įkvėpimą, paskatinusį Rėzą parengti aptariamą veikalą. Savo straipsnelyje jis primena Gottholdo Ephraimo Lessingo susižavėjimą lietuvių liaudies dainomis, aptiktomis Pilypo Ruingio (Phillip Ruhig, 1675–1749) *Lietuvių kalbos tyrinėjime*, pamini Johanną Gottliebą Kreuzfeldą (1745–1784) ir Ludwigą Adolfą Franzą Josefą Baczką (1756–1823), vieną sakinį skiria Herderiui:

Schade dass unser genialische Herder, wiewohl ein geborner Preusse, keine Kenntniss von dieser Sprache besass! Seine geschickte Uebersetzershand wäre vorzüglich im Stande gewesen, hier manche duftreiche Blume zu brechen.¹⁵

Gaila, kad mūsų genialus Herderis, nors pats buvo kilimo prūsas, visai nemokėjo tos kalbos! Jo įgudusi vertėjo ranka būtų galėjusi čia priskinti kvepiančių gėlių.

Rėza, be abejo, žinojo, kokios lietuvių dainos pateko į Herderio rinkinį, ir šia užuomina bandė pasakyti, kad savąja *Prutena* jis viliasi užpildyti spragą. Herderis, nors ir prūsų kilmės (Rėza, be abejo, turėjo omenyje anų metų politinę, o ne istorinę – dar baltiškąją – Prūsiją), skyrė per mažai dėmesio istorinės Prūsijos baltams, prūsų giminaičiams, lietuvininkams.

Kitas klausimas – gal net priekaištas, – kurio galima tikėtis iš skaitytojų, skamba taip: kodėl Rėza savo eiles publikavo pramaišiu su liaudies dainomis?

¹⁴ Plg. Juozas Eretas, *Rėzos santykiai su Goethe*: atspaudas iš „Athenaeum“ IX tomo, Kaunas 1938, p. 32. Cituojamas Rėzos laiškas, parašytas 1820 m. spalio 14 d., išsiųstas Goethe'ei į Veimarą.

¹⁵ *Prutena, oder Preussische Volkslieder und andere Vaterländische Dichtungen*, von L. Rhesa, Königsberg, gedruckt bei Heinrich Degen, 1809, p. 167.

Atsakymas gali būti labai paprastas: Prūsų Lietuvoje nebuvo tokio rango lietuviškai rašančių poetų kaip Dachas arba Goethe. Donelaitis buvo pirmasis tos žemės poetas, jį Rėza ne tik įvertino, bet ir išvertė, ir 1818 m. išleido. Man atrodo, kad „genialusis“ Rėza pats užpildė šią spragą, „osianiškai“ apdainuodamas savo tėvynę ir tėviškę. *Prutenoje* sunku atsekti, kur yra Rėzos išversta liaudies daina, o kur – jo paties parašytas eilėraštis. Visi Rėzos eilėraščiai, skirti Elmai, skamba lyg liaudies dainos, o liaudies dainoms priskirtas eilėraštis „Elwa ir Selmis“ – tai tikrų tikriausias Rėzos eilėraštis. Taigi vertėjo ir kūrėjo triūsas – tos pačios rankos, tos pačios poetikos ir to paties kūrėjo-vertėjo talento vaisius.

Rėzos dvilypumas, arba priklausymas dviem kultūroms – vokiškajai ir lietuviškajai, būdingas heterogeninių paribio regionų asmenybėms. Prūsų Lietuvoje būta ir daugiau dvikalbių kūrėjų, pradedant Donelaičiu, baigiant Vydūnu. Zigmas Zinkevičius laiko Rėzą „prieštaringa asmenybe: ištikimiausias Prūsijos karaliaus pavaldinys ir atkakliausias kovotojas dėl lietuvių kalbos teisių“¹⁶. Leonas Gineitis irgi pažymi Rėzos kaip *Prutenos* autoriaus ambivalentiškumą:

Prieraše prie savo eilėraščių jis teigė, kad „lietuviai, palyginti su paprastais vokiečiais Prūsijoje, yra žymiai aukštesnės kultūros“, kurią rodą jų „kalbos ir posakių tikslumas“¹⁷, meninė nuovoka, nagingumas darbe, charakterio savarankiškumas. Visu tuo Rėza parėmė prūsų ir lietuvių istorinės tėvynės sampratą [...]. Taigi šiuo atveju netiktų tarti, kad „poetas savo tėvyne laiko vokiečių prūsiškąją karalystę“. [...] Kūrybos lygiu nenusileisdamas kitiems to meto kraštiečiams poetams, L. Rėza nešė lietuviškąją problematiką į platesnius krašto šviesuomenės sluoksnius. Kartu jam ir nestigo prieštaravimo. Antrajame „Prutenos“ rinkinyje jau stiprėjo oficialiojo patriotizmo motyvai, į pirmą vietą kilo krikščioniškoji kryžiuočių ordino „apaštalų“ misija. Taip pasireiškė L. Rėzos svyravimas tarp romantinių polėkių bei sentimentų ir tikrovės daromų įtaigų.¹⁸

¹⁶ Zigmas Zinkevičius, *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 197.

¹⁷ Leonas Gineitis cituoja Liudviko Rėzos straipsnelį „Daina“ iš: L[udwig] Rhesa, *PRUTENA, oder preussische VOLKSLIEDER...*, p. 164.

¹⁸ Leonas Gineitis, *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Pradai, 1995, p. 123–124.

Kita vertus, Gineitis sutinka su Friedrichu Scholzu, kad Rėza kurdamas sąmoningai rinkosi vokiečių kalbą, nes „norėjo integruotis į kultūrinį, literatūrinį dvasinio Rytų Prūsijos elito, kuriam ir pats priklausė, gyvenimą“¹⁹. Iš tiesų tai buvo turbūt vienintelė galimybė diasporos atstovui sąmoningai puoselėti intelektualinę veiklą. Toliau Scholzas rašo:

[...] nicht zufällig nennt er seine Gedichte ja auch preußische und vaterländische, und mit Vaterland meint er das deutsche Preußische Königreich, will hier wirken, und die Medien, die dies ermöglichten, waren die deutsche Sprache und die um die Wende zum 19. Jahrhundert etablierten literarischen Formen. [...] In der Gestaltung seiner Gedichte ist Rhesa weitgehend Goethe, Schiller und J. H. Voß verpflichtet.²⁰

[...] neatsitiktinai jis [Rėza – A. K.] savo eilėraščius vadina prūsiškais tėvynės eilėraščiais, turint omenyje tėvynę [vok. *Vaterland*], t. y. vokišką Prūsijos karalystę, jis nori čia veikti, o tai padaryti leido jam vokiečių kalba ir XIX a. pradžioje nusistovėjusios literatūrinės formos [...]. Kurdamas savo eilėraščius Rėza daugiausia buvo įkvėptas Goethe'ės, Schillerio ir J. H. Vošo.

Rėza buvo Prūsijos karalystės bei Prūsų Lietuvos patriotas, mylėjo tėvynę ir tėviškę – čia nesama jokios prieštaros. Polemizuočiau ir su Gineičio nuomone, kad antrame *Prutenos* tome stiprėjo oficialus Rėzos patriotizmas. Tiesiog jis, tais pačiais metais išleidęs atskirą *Prūsijos lietuvių dainų* knygą, savotiškai „išsisėmė“, į lituanistinį leidinį sudėjo daug autentiškos medžiagos. Todėl antras tomas ir išėjo labiau „tėvyniškas“ (vok. *vaterländisch*) nei „gimtiniškas-prūsiškas“ (vok. *heimatlich-prutenisch*). Jame atsirado daugiau stilizuotų liaudies dainų, ilgesnių patriotinių poemų.

Negalima sutikti ir dar su vienu dalyku: Rėzos niekaip nereikėtų priskirti prie romantikų. Vokiečių Romantizmas labai skiriasi nuo mūsų turimos sampratos, susijusios su Vilniuje suklestėjusiu Romantizmu – Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz) arba Juliaus Slovackio (Juliusz Słowacki) kūryba. Rėzos inspiracijos labiau sietinos su vokiško „Audros ir veržimosi“, jaunojo

¹⁹ *Ibid.*, p. 197.

²⁰ Friedrich Scholz, *Die Literaturen Baltikums. Ihre Entstehung und Entwicklung*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990, p. 104.

Herderio, Goethe'ės ir Friedricho Schillerio idėjomis. Rėzos *Prutenos* poetika lygintina su „Getingeno giraitės rato“ (vok. *Göttinger Hainbund*) poetų, tokių kaip Ludwigas Christophas Heinrichas Hölty ir Johannas Heinrichas Voßas, kūryba. Šio rato dvasinį tėvą, Friedrichą Gottliebą Klopstocką, taip pat Schillerį Rėza mini Donelaičio *Metų* pratarmėje ir pabrėžia pirmojo lietuvių poeto gabumus vokiškosios poezijos parnase:

Diese wenigen Zeilen geben uns zu erkennen, daß Donaleit auch auf dem deutschen Pindus kein Fremdling gewesen ist, indessen verstatteten die Mängel jener Zeit, als noch kein Klopstock und Schiller aufgetreten waren, seiner deutschen Muse, noch nicht einen höheren Schwung zu nehmen. Dagegen entwickelt er seine ganze Kraft und Dichterstärke in der litthauischen Poesie [...].²¹

Šios kelios eilutės rodo, kad Donelaičiui nebuvo svetimos ir vokiškos poezijos aukštybės, nors anais metais, kai dar nebuvo iškilę nei Klopštokas, nei Schileris, jo vokiškoji mūza negalėjo aukščiau pakilti. Tačiau jo kūrybinė jėga ir visas poetinis talentas atsiskleidė lietuviškoje poezijoje.

Rėzos kūrybos inspiracijų reikėtų ieškoti ne vokiečių Romantizmo poezijoje, o ankstesnės epochos literatūroje: sentimentalizmo (vok. *Empfindsamkeit*) bei anakreontinėje srovėje. Rastume panašumų į Gottfriedo Augusto Bürgerio ir Claudiuso eiles, taip pat į ankstesnės klasicistinės, švietėjiškosios poetinės mokyklos poetų, Antikos ir Renesanso mėgėjų, rašiusių bukolinę lyriką, kūrybą. Būtent bukoliniam žanrui Rėzos *Dainas* ir *Prutenos* „liaudies“ dainas priskiria Stefanas Kessleris.

Er [Rhesa] bringt die Dainos mit dem Idyllischen zusammen und orientiert sich in seinen Attributionen an der Gattung Bukolik.²²

Jis [Rėza] dainas pateikia kartu su idilėmis ir linksta jas priskirti bukolikos žanrui.

²¹ D. L. J. Rhesa, „Vorbericht“, in: *Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos* aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitus, in gleichem Versmaaß ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhesa, Prof. d. Theol., Königsberg: Hartung, 1818, p. XX.

²² Stefan Kessler, *Die litauischen Idyllen. Vergleichende gattungstheoretische Untersuchung zu Texten aus Polen und Litauen 1747–1825*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005, p. 226.

Su tuo galima sutikti, jeigu laikysime, kad daugelis intymių „liaudies“ ir jo paties dainų²³, susijusių su meile, neišvengiamai turi bukolinės lyrikos atributų. Tai tipiniai vardai, tokie kaip minėtieji Elma ir Selmis arba Evaldas ir Elminė, Selmaras ir Selmė, gamtos motyvai (marių, ežero krantas, miškas, pieva, namų kiemas, medžiai) ir panašūs.

Aišku, *Pruteną* sudaro ne vien meilės eilėraščiai (beje, pirmame tome jų daugiau negu antrame). Vienas eilėraštis iš antros *Prutenos* dalies „Laivininkų šventė. Idilė“ (vok. *Das Fest der Schiffer. Idylle*) jau pavadinimu nurodo žanrą, bet jame ne pagal bukolinės lyrikos, o pagal XVIII a. pabaigos miestelėnų idilės pavyzdį²⁴ pasakojama apie Piliavos miesto 300 metų jubiliejų. „Jūros vartai“ buvo pastatyti Baltijos jūrai prasiveržus į Aistmares. Miestelis švenčia, o senasis Semeonas hegzametru pasakoja jaunam piemeniui Alindorui savo gyvenimo ir jūros stichijos, siautusios prieš 300 metų, istoriją. Idilės pabaigoje Rėza įvedė Elmidę, Semeono dukrą, atnešančią abiem vaisių krepšelį, ir pasakojimą baigia piršlybomis:

Seniai jau mylėjo mergelė Alindorą, piemenį dailų,
Ir Alindorui jinai buvo mieliausioji kaime.
Tėvas išpildė šiandien drovų mergelės troškimą
Ir per šventę laivininkų nuotaka jo pavadino.²⁵

Antrojo *Prutenos* tomo įvadinė odė su tituline dedikacija „Tėvynei“ (vok. *An das Vaterland*) leidžia visapusiškai apibrėžti Rėzos patriotizmą. 1812 m., priešpaskutiniaisiais Napoleono karų metais, parašytoje odėje jis pakiliu tonu vaizduoja Prūsijos istoriją. Eilėraščių pradeda asmeniškai: nuo šventojo protėvių – baltų prūsų – ažuolo, nuo taikaus, ramaus gyvenimo svajonės, kada ne-

²³ *Prutenos* pirmos dalies įvadinio eilėraščio „An die Königin“ paaiškinimuose Rėza apibūdina dainą: *Daina ist der littauische Name des Volksliedes von erotischer Gattung* (L[u]dwig] Rhesa, *PRUTENA oder preussische VOLKSLIEDER...*, p. 163). Liet.: „Daina lietuviškai vadinama erotinio pobūdžio liaudies daina.“

²⁴ Miestelėnų idilės (*bürgerliche Idylle*) pradininku vokiečių literatūroje laikomas Vošas (1751–1826), 1783–1784 m., sekdamas Teokritu, sukūręs idilių ciklą *Luisse*. Šis kūriny pasizymėjo realijomis ir socialine kritika. Vošas priklausė „Getingeno giraitės“ grupei, sukurta Getingeno universiteto studentų. Jai priklausė šie poetai: Ludwig Höltz (1748–1776), Johann Martin Miller (1750–1814), Friedrich Leopold Gf. zu Stolberg (1750–1819).

²⁵ Liudvikas Rėza, „Das Fest der Schiffer. Idylle“ / „Laivininkų šventė. Idilė“, in: Idem, *Prutena*, p. 365.

bebus karų; toliau pateikiamas Baltijos jūros, „[...] kuri mano dainas išaugino“, „Kur po gyvybės medžiais / Laimingesnės kartos andai gyveno“, vaizdas. Rėza, panašiai kaip Herderis savo žurnale *Adrastea*, leistame paskutiniaisiais gyvenimo metais, atpasakoja antikinę legendą apie Fajetoną, Helijo sūnų, žuvusių Baltijos jūroje; jo seserys Helijadės raudojo, o jų ašaros krito į jūrą ir ten virsdavo gintaru. Apie prūsų tautą jis rašė taip:

Tūkstantį taikių metų žmogiškiems savo dievams
Ažuolų giraitėj aukojo tauta, nuolanki ir romi,
Kol su kryžium rankoj
Išsilaipino krante Nukankintasis.²⁶

Paaikškinimuose Rėza mini, kad kankinys buvęs šv. Adalbertas, misionierius, anot katalikų legendos, 997 m. nužudytas prūsų. Vėliau Baltijos jūros pakrantėje esą pasirodė vyrai su kardais ir ietimis, „plieniu šarvuotom krūtinėm“. Lyrinis subjektas, permainingos istorijos stebėtojas ir dalyvis, klausia: „Ar tai Toiskono sūnūs²⁷ / Dievo kariai, piligrimų gynėjai?“ Toiskono vaikais Rėza vadina įvairius stiprius, svarbius vokiečių tautos reprezentantus: karalienė Luizė – tai irgi išdidi Toiskono duktė, kaip Vilhelmas von Humboldtas iš *Metų* pirmo leidimo dedikacijos. Poemoje apie Liuterį Rėza vadina Reformacijos pradininką „Toiskono vežimu ir raiteliu“ (vok. *Thoiskons Wagen und Reiter*). Toiskonas – tai Rėzos modifikuotas Thuiskono arba Tuiskono / Tuis-tono (lot. *Tuisco / Tuisto*) vardas iš Tacito veikalo *Germanija*:

Celebrant carminibus antiquis, quod unum apud illos memoriae et annalium genus est, Tuisconem deum terra editum (Tac. *Germ.* I, 2).

Senovinėmis giesmėmis, – o jos – vienintelė padavimų ir analų atmaina, – jie garbina iš žemės kilusį dievą Tuiskoną ir jo sūnų Maną, germanų giminės protėvį ir įkūrėją.²⁸

²⁶ Liudvikas Rėza, „An das Vaterland“ / „Tėvynei“, in: Idem, *Prutena*, p. 265.

²⁷ *Ibid.* Rėzos teksto eilutė *Sind es Söhne Thoiskons [...]?* Jonyno išversta taip: „Ar sūnūs tai Toskanos [...]?“

²⁸ Janinos Mažiulienės vertimas iš: „Germanija“, in: Publijus Kornelijus Tacitas, *Rinktiniai raštai*, iš lotynų k. vertė Dalia Dilytė ir Janina Mažiulienė, Vilnius: Vaga, 1972, p. 5. Germanų dievo vardas buvo užrašomas įvairiai: *Tuisco*, *Tuisto*, *Thuiskon*. Šiame straipsnyje vartojama Rėzos pasirinkta forma *Toiskon(as)*.

Taigi įvardiniame antros dalies *Prutenos* eilėraštyje poetas klausia: ar atvyko Toiskono vaikai, už Nemuno išvarę taikingą tautą, nuvertę šventą jos ažuolą, kol jos vardas beskamba tik piemenaitės dainose? Naujas istorijos laikotarpis prasidėjo, kai „[v]okiečių vardą nūnai gavo prūsai ir aisčiai“, o teutonai pasistatė čia naują pilį ir miestą, tapo šio krašto šeimininkais. Vėliau stojo kiti laikai, kai Alberta buvo verta savo vardo, tapo Baltijos kranto puošmena. Jau tris šimtus metų prie Baltijos kranto švyti Reformacijos žvaigždė, vienuolika dešimtmečių karalius jau valdo šį kraštą (nuo 1701 m.), o Varmės sūnus Mikalojus Kopernikas – tai tas, kuris yra (buvo) „[a]mžinų žvaigždžių kelią, apvaikščiota saulės, atradęs“. Dachas, Herderis, Theodoras Gottliebas Hippelis, Johannas Georgas Hamannas, Immanuelis Kantas – „mano tėvynės padangę nušvietę“.

Paskutiniai posmai – linkėjimai mylimai Tėvynei:

Plačiu lanku teaplenkia šį krantą jungas tironų,
Kuris pančiais kūną ir pančiais dvasią sukausto.
Laisvė, dukros dangaus,
Kilniausią tesaugo mano Tėvynė!²⁹

Rėzos pasitelkiama „tėvynės, tėvynės dainų“ samprata (vok. *Vaterland*, *vaterländische Dichtung*) nėra vien tik oficialus nuolankumo valdžiai ženklas – tai veikiau Prūsijos piliečio, veikiančio savo istorinėje ir kultūrinėje aplinkoje, pozicija. Rėza mini senovės baltus, prūsus, jų dievus bei kančias, o kryžiuočių nukariautojų pernelyg nešlovina. Ataidi istorijos determinizmas, natūrali raida, kurią gali sudrumsti karas. Donelaičio *Metų* pratarmėje, pristatydamas lietuvišką Donelaičio kūrinį bei savo atliktą vertimą į vokiečių kalbą, Rėza rašė atiduodantis duoklę savo Tėvynei – *Vaterland*:

Doch wird mich schon das Bewußtsein lohnen, eine kleine Schuld hiermit dem Vaterlande, welchem ich so viel verdanke, abgetragen und dem litthauischen Volk ein Werk erhalten zu haben, was vielleicht bald seinen Untergang gefunden hätte.³⁰

²⁹ Liudvikas Rėza, „An das Vaterland. 1812“ / „Tėvynei. 1812“, in: Idem, *Prutena*, p. 275.

³⁰ *Metai, keturių giesmių kaimo epas*, lietuviškai sukurtas Kristijono Donelaičio, vadinto Donalitis, ir ta pačia eilėdara į vokiečių kalbą išverstas teol[ogijos] prof[esorius] D[aktaro] L[judviko] J[edimino] Rėzos, Karaliaučius: Hartung, 1818, p. XV–XVI.

Tačiau dabar, išsaugodamas lietuvių tautai kūrinį, kuris, tikėtina, veikiai būtų negrįžtamai pražuvęs, suvokiū, kad gražinu dalelę skolos savo Tėvynei, kuriai už tiek daug ką esu dėkingas.

Prutenos eilėraščiams būdinga žanrų ir temų įvairovė. Be idilių, parašytų pagal naujovišką, XVIII a. pabaigoje paplitusią formą, be bukolinio skambesio dainų, čia randame dedikacijų Prūsijos karalienei ir didiems, garbingiems žmonėms, taip pat Napoleono karų meto karo dainų. Be to, Rėza naujai panaudojo tokius tradicinius literatūrinius žanrus kaip baladė, odė ir elegija. Rinkinyje esama istorinių baladžių („Die Ruinen von Balga“ – „Balgos griuvėsiai“), likimo baladžių („Der Strandvogt“ – „Pakrantės foggas“), odžių („Ode an die Ostsee“ – „Odė Baltijos jūrai“) ir elegijų („Elegie auf Immanuel Kant“ – „Elegija Imanueliui Kantui“). Aptiksime ir mažosios tėvynės, vaikystės Kuršių nerijoje prisiminimų, nugulusių gerai žinomame eilėraštyje „Das versunkene Dorf“ („Užpustytas kaimas“) arba skambiame ankstyvame eilėraštyje „Der Gang zur Heimat“ („Sugrįžimas į tėviškę“). Baladėje „Anna und Vitold“ („Ona ir Vytautas“) poetą domino ne tik Prūsijos praeitis, bet ir Lietuvos istorija.

Straipsnyje liko neaptarta labai daug svarbių temų ir motyvų – visų pirma, vokiečių ir antikinės literatūros intertekstai Rėzos kūryboje, lyrinių žanrų, eilėdaros klausimai. Dar daug paslapčių gali atskleisti jo literatūrinė aplinka ir asmeninė biblioteka. Jis buvo puikiai įvaldęs dvi kalbas, beje, kaip išsilavinęs teologijos daktaras turėjo gerai mokėti visas Biblijos kalbas; jis skaitė, be abejo, ir kitomis užsienio kalbomis, sėmėsi naujovių. Vokiečių kalba jam buvo parankesnė kūrybai nei lietuvių, kadangi išsilavinimas, apsiskaitymas, dėstytojo pareigos, bendravimas su išsilavinusiais kolegomis – mokslininkais ir poetais – reikalavo labai geros kalbinės parengties. Be to, jis buvo genialus vertėjas-kūrėjas ir poetas, mylėjęs savo dvilypę Tėvynę.

IŠVADOS

Originalioji Rėzos kūryba, dviejų tomų vokiškai rašytos poezijos rinkinys *Prutena* (1809, 1825), skaitytojams lietuvių kalba tapo prieinamas maždaug po dviejų šimtų metų, į lietuvių kalbą išverstas Antano A. Jonyno (2023). Rėzos dvilypumą, jo priklausymą dviem kultūroms – vokiškajai ir lietuviškajai –

ryškiai atskleidžia jo vartojama „tėvynės“ sąvoka. Vokiečių kalboje galima dvejopa „tėvynės“ samprata (*Heimat* ir *Vaterland*) atsiskleidžia jau rinkinių pavadinimuose ir matoma iš pačiuose tekstuose išsidėstančių akcentų. Poetiniai kūriniai apibūdinami būdvardžiu *vaterländisch*, implikuoja sąsajas su vokiškomis – Prūsijos valdžios, karaliaus, oficialiosios Evangelikų Liuteronų Bažnyčios – kultūrinėmis vertybėmis, o *prutenisch* reikštų baltiškųjų protėvių – prūsų bei anų laikų lietuvininkų – gyvenimo būdą ir kultūrą jų pačių tėviškėje, Prūsijos Lietuvoje. Mažosios tėvynės arba tėviškės samprata išryškėja kai kuriuose eilėraščiuose ir „(liaudies) dainose“.

Prutenoje Rėza pritaikė herderišką liaudies dainų publikavimo strategiją: kaip ir Herderis, šalia įvairių tautų liaudies dainų, publikavo ir konkrečių autorių eilėraščius (*Volkslieder*, 1778–1779). Rėzos rinkiniuose didžiąją dalį sudaro jo paties eilėraščiai, o „(liaudies) dainų“ žanrui priskiriami tekstai – vos tik ketvirtadalį. Savo vokiškiems tekstams su priedu „daina“ Rėza priskiria skirtingus žanrinius įvardijimus: *eine littauische Daina* (lietuviška daina), *Volkslied* (liaudies daina), *samländisches Volkslied* (Semboš liaudies daina), *ein ermeländisches Lied* (varmiška daina). Atrodo, kad toks skirstymas nėra atsitiktinis. Jo *Prutenos* „dainos“ – tai tiesiog jo paties sukurti kūriniai, juose randame iš kitų eilėraščių jau pažįstamus veikėjus – Elmą arba Elwą ir Selmį. O eilėraščius su priedu *Volkslied* galima laikyti liaudies dainų laisvu vertimu. „Lietuvių“, „sembišką“ arba „varmišką“ dainas gali žymėti Prūsijos vietovardžiai, nurodantys, iš kur Rėza sėmėsi motyvų.

Rėzos kūrybos šaknų reikėtų ieškoti ne vokiečių Romantizmo poezijoje, o ankstesnėje literatūroje – sentimentalizmo bei anakreontinėje srovėse. Rastume panašumų į Gottfriedo Augusto Bürgerio ir Matthiaso Claudiuso eiles, taip pat į dar ankstesnės klasicistinės, švietėjiškos poetinės mokyklos poetų, Antikos ir Renesanso mėgėjų, rašiusių bukolinę lyriką, kūrybą. Kai kuriuose eilėraščiuose ryškūs intertekstiniai ryšiai su Veimaro klasikais.

Prutenos eilėraščiams būdinga žanrų ir temų įvairovė. Be idilių, parašytų pagal naujovišką formą, paplitusią XVIII a. pabaigoje, be bukoliškai skambančių dainų, esama dedikacijų Prūsų karalienei ir iškiliems, garbingiems žmonėms, taip pat Napoleono karo dainų. Be to, Rėza naujai panaudojo tokius tradicinius literatūros žanrus kaip baladė (istorinė, likimo baladė), odė ir elegija. Dvilypę jo tėvynės sampratą atskleidžia 1812 m. parašyta odė „Tėvynei“ (vok. *An das Vaterland*, *PRUTENA*, Th. 2), išryškinanti jo patriotizmo sam-

pratą. Autorius atpasakoja prūsų žemės istoriją, ramų ir taikų jos gyventojų gyvenimą iki nukariavimo. „Toiskono sūnūs“, germanai kryžiuočiai, pasuka istorijos ratą priešinga linkme. Naujos konfesijos, Liuterio mokymo įtvirtinimas Prūsijos kunigaikštystėje, Karaliaučiaus universiteto nuopelnai, šviesios krašto asmenybės, karaliai, kautynių laukai ir geidžiamos pergalės prieš Napoleoną skambesys – tai krašto ir Tėvynės istorija.

Rėzos santykis su kraštu, kuriame jam teko gyventi, atsiskleidžia ir kituose eilėraščiuose. Visa *Prutena* dedikuojama Tėvynei – tai liudija rinkinių paantraštės, tačiau pats pavadinimas suponuoja ir senąją, ir naująją Prūsiją. Tarp Tėvynės ir tėviškės nėra priešpriešos, juodvi darniai gyvena jau du šimtus metų.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Eretas Juozas, *Rėzos santykiai su Goethe*, atspaudas iš „Athenaeum“ IX tomo, Kaunas, 1938.
- Gineitis Leonas, *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*, Vilnius: Pradai, 1995.
- Herder Johann Gottfried, *Volkslieder*, d. 1, Leipzig: Weygandsche Buchhandlung, 1778.
- Herder Johann Gottfried, *Volkslieder. Nebst untermischten andern Stücken*, d. 2, Leipzig: Weygandsche Buchhandlung, 1779.
- Jovaišas Albinas, *Liudvikas Rėza*, Vilnius: Vaga, 1969.
- Kessler Stefan, *Die litauischen Idyllen. Vergleichende gattungstheoretische Untersuchung zu Texten aus Polen und Litauen 1747–1825*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005.
- Kuzborska Alina, „200 Jahre Übersetzungsgeschichte der *Metai* von Kristijonas Donelaitis: von Rhesa bis Schneider“, in: *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, 2018, t. 26, p. 207–230.
- Kuzborska Alina, „Eine doppelte Rezeption: Christian Donalitus versus Kristijonas Donelaitis“, in: *Ostpreußen – Westpreußen – Danzig. Eine historische Literaturlandschaft*, hrsg. von Jens Stüben, München: R. Oldenbourg Verlag, 2007, p. 259–284.
- Motekat Helmut, *Ostpreussische Literaturgeschichte mit Danzig und Westpreussen 1230–1945*, München: Schild-Verlag, 1977.
- Rėza Liudvikas, *Prutena*, sudarė Liucija Citavičiūtė, iš vokiečių k. vertė Antanas A. Jonynas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023.
- Rėza Martynas Liudvikas, *Raštai*, t. 1: *Lietuviškos Biblijos rengimas*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
- Rėza Martynas Liudvikas, *Raštai*, t. 2: *Traktatai: Krikščionybės istorija Lietuvoje ir Prūsijoje*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
- Rėza Martynas Liudvikas, *Raštai*, t. 3: *Filologija, teologija, filosofija*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- Rėza Martynas Liudvikas, *Raštai*, t. 4: *Kristijono Donelaičio kūrybos publikavimas*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.

- Rėza Martynas Liudvikas, *Raštai*, t. 5: *Prūsijos lietuvių dainos*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- Rėza Martynas Liudvikas, *Raštai*, t. 6: *Archyvų tyrimas. Laiškai. Recenzijos*, sudarė Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2020.
- Rhesa D[oktor] L[udwig] J[edimin], „Vorbericht“, in: *Das Jahr in vier Gesängen, ein ländliches Epos*, aus dem Litthauischen des Christian Donaleitis, genannt Donalitus, in gleichem Versmaaß ins Deutsche übertragen von D. L. J. Rhesa, Prof. d. Theol., Königsberg: Königl. Hartungsche Hofbuchdruckerei, 1818.
- Rhesa L[udwig] J[edimin], *Dainos oder Litthauische Volkslieder*, gesammelt, übersetzt und mit gegenüberstehendem Urtext herausgegeben von L. J. Rhesa, Dr. d. Theol. und Phil. ordentl. Professor d. Theol. und Dir. des Litthauischen Seminars auf d. Universität zu Königsberg. Nebst einer Abhandlung über die litthauischen Volksgedichte, Königsberg: Hartungsche Hofbuchdruckerei, 1825.
- Rhesa L[udwig], *PRUTENA oder preussische VOLKSLIEDER und andere vaterländische Dichtungen*, Königsberg: Heinrich Degen, 1809.
- Rhesa L[udwig], *PRUTENA, oder vaterländische Lieder und Dichtungen*, d. 2, Königsberg: Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerei, 1825.
- Scholz Friedrich, *Die Literaturen Baltikums. Ihre Entstehung und Entwicklung*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990.
- Tacitas Publijus Kornelijus, *Rinkiniai raštai*, iš lotynų k. vertė Dalia Dilytė ir Janina Mažiulienė, Vilnius: Vaga, 1972.
- Zinkevičius Zigmąs, *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

Martin Ludwig Rhesa's *Prutena*: Between *Vaterland* (Fatherland) and *Heimat* (Homeland)

Summary

Martin Ludwig Rhesa's (Lith. Martynas Liudvikas Rėza, 1776–1840) original work, the two-volume collection of his German poetry *Prutena* (1809, 1825), became available to Lithuanian readers approximately two hundred years later, when Antanas A. Jonynas translated it into Lithuanian (2023). This fact opens up the possibility not only to get to know Rhesa's literary abilities, but also to delve into the world of East Prussian intellectual life, to which the poet undoubtedly belonged.

Rhesa's duality, his belonging to two cultures – German and (Prussian) Lithuanian – is clearly visible in his understanding of the concept of 'homeland'. The dual concept of 'homeland' in German, *Heimat* and *Vaterland*, is already evident in the titles of the collections and in the distribution of emphasis in the texts themselves. The poetic works described by the adjective *vaterländisch* imply an attachment to German cultural values: the Prussian government, the king, the official Evangelical Lutheran Church, while *prutenisch* would refer to the way of life and the culture of the ancestors of the Balts – the Prussians and the Lithuanians of that time – in their own homeland, Prussian Lithuania. The concept of a small homeland or fatherland is evident in some poems and 'folk songs'. In *Prutena*, Rhesa adopted a Herderian strategy, since Herder published folk songs of various nations alongside poems by specific authors (*Volkslieder*, 1778/1779). In Rhesa's work, the majority of the poems are his own, while '(folk) song texts' account for only a quarter of the genre. Rhesa gives different genre descriptions to his German texts with the addition of 'song'. He refers to poems such as 'Der versunkene Brautring' (The Sunken Ring), 'Mila' (Mila), 'Elwa und Selmis' (Elwe and Selmis), 'Des fernen Schiffers Lied' (The Sailor's Song), and many others simply as *eine littauische Daina* (A Lithuanian Song). In the second volume, several texts have *Volkslied* in their title, such as 'Der Lindentanz. Samländisches Volkslied' (Lindentent Dance. A Sambian Folk Song), 'Winter-Mai und Sommer-Schnee. Lith. Volkslied' (Winter May and Summer Snow. A Lithuanian folk song) and 'Der Hirtenknabe. Lith. Volkslied' [The Shepherd. A Lithuanian folk song]. It seems that such a distinction by Rhesa is not accidental. His *Prutena* 'songs' are simply his own compositions, since here we find characters already familiar from other poems, such as Elma or Elwa and Selmis. At the same time, the poems with the prefix *Volkslied* can be seen as

a free translation of folk songs. The 'Lithuanian', 'Sambian', or 'Warmian' songs may simply be the Prussian place names from which Rhesa drew his motifs.

Rhesa's double concept of homeland is well illustrated by his 1812 ode 'An das Vaterland' (To the Fatherland) (*PRUTENA*, II), which reveals all the components of Rhesa's patriotism. The author recounts the history of the Prussian land and the peaceful and tranquil life of its inhabitants before the conquest. The 'sons of Toiskon', the Germanic Crusaders, turned the wheel of history in another direction. New denominations, the consolidation of Luther's teaching in the Duchy of Prussia, the merits of the University of Albertina, the bright personalities of the land, the kings, the battlefields, and the sound of the longed-for victory over Napoleon – this is the history of the land and the homeland, the story of an enlightened priest, scribe and poet of Lithuanian origin.

KEYWORDS: *Prutena*; Borussia; Ludwig Rhesa; Johann Gottfried Herder; *Vaterland* / Fatherland; *Heimat* / Homeland; idyll; *daina* / folk song.